

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE "VASILE PÂRVAN"

TEZĂ DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
C.ș. I DR. SÎRBU VALERIU

DOCTORAND:
MARC ANTONIU TUDOR

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE "VASILE PÂRVAN"

ASPECTE SPIRITUALE ALE
CULTURII WIETENBERG.
VIAȚĂ ȘI „DUPĂ VIAȚĂ”
ÎN EPOCA BRONZULUI

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT:
C.ș. I DR. SÎRBU VALERIU

DOCTORAND:
MARC ANTONIU TUDOR

Cuprins

Introducere. Argument	5
1. Premise teoretice și materiale	
1.1. Spiritualitatea	
1.1.1. Precizări asupra titlului	9
1.1.2. Percepția asupra supranaturalului și sacrului	15
1.1.3. Activități din sfera spiritualității în epoca bronzului: practici religioase, practici magice, relația cu moartea, comunicarea	19
1.2. Probele materiale ale activităților din sfera spiritualității în epoca bronzului	
1.2.1. Contexte cu destinație cultică: structuri de cult, depuneri, amenajări funerare	25
1.2.2. Obiecte și reprezentări utilizate în activități spirituale: ceramică; os și corn; litică; metale	32
1.3. Istoricul cercetărilor privitoare la spiritualitatea epocii bronzului, cu privire specială asupra culturii Wietenberg	37
2. Repertoriul descoperirilor cu caracter spiritual din aria culturii Wietenberg	45
3. Incursiune în viața materială a comunităților Wietenberg	
3.1. Geografia culturii Wietenberg: cadru natural, resurse, răspândire în teritoriu ...	101
3.2. Universul cotidian: așezări, structuri de locuit, structuri anexe, produse, ocupații, hrană	105
3.3. Istoria culturii Wietenberg: evoluție, relații, cronologie	113
4. Aspecte spirituale ale culturii Wietenberg. Mărturii directe și indirecte	
4.1. Contexte (inventar și asocieri)	
4.1.1. Vetre decorate	117
4.1.2. Complexe cu depuneri	119
4.1.3. Complexe funerare	123
4.2. Obiecte	
4.2.1. Olărie	127
4.2.2. Obiecte și reprezentări din ceramică	138
4.2.3. Obiecte din corn și os	145
4.2.4. Litica	147
4.2.5. Obiecte din metal	148

4.3. Imagistică	
4.3.1. Decorul: estetică, motivistică, simbolistică	149
4.3.2. Reprezentări grafice	150
5. Viață și „după viață”. Încercare de reconstituire a vieții spirituale a comunităților culturii Wietenberg	152
Concluzii	162
Bibliografie	
Abrevieri	165
Lucrări citate	167
6. Ilustrații	201

REZUMAT

Cuvinte cheie: epoca bronzului, cultura Wietenberg, spiritualitate, religie, cult, ritual, depunere, funerar.

Introducere. Argument

Amploarea cercetărilor arheologice din ultimii ani, dată în special de marile proiecte de infrastructură, au dus la descoperiri semnificative care vizează cultura Wietenberg. Între acestea s-au numărat și câteva descoperiri funerare (cimitire), dar și complexe cu un conținut deosebit, aflate în așezări și numeroase obiecte din categoria materialului special, care nu pot fi considerate obiecte cu utilizare uzuală, casnică sau gospodărească.

Motivul alegerii temei de cercetare enunțată în titlu a fost interesul pentru spiritualitatea epocilor vechi, dublat de unele descoperiri proprii, ocazionate de săpăturile preventive din ultimii ani. De asemenea, un imbold a venit din parcurgerea câtorva materiale din istorografia recentă a epocii bronzului, care m-au îndemnat la aprofundarea acestor probleme.

În această cercetare dorim să adunăm cât mai multă informație existentă, privitoare la manifestările spirituale ale culturii Wietenberg, să o sistematizăm și coroborăm, astfel încât să ne permită reconstituirea, desigur, în limite inevitabile, a cotidianului spiritual al comunităților acesteia, în contextul epocii în care a evoluat și a spațiului mai larg al entităților culturale cu care a relaționat.

Menționăm că cercetarea de față a fost derulată și finalizată în cadrul proiectului „**MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală**”, contract POSDRU 159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat de Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

Lucrarea a fost structurată în cinci capitole, desfășurate între paginile de **Introducere. Argument și Concluzii**. Un al șaselea capitol, la final, cuprinde ilustrația.

Primul capitol (**1. Premise teoretice și materiale**) cuprinde trei subcapitole mari, primele două cu câte trei, respectiv două, subcapitole mai mici. Am început primul subcapitol (**1.1. Spiritualitatea**) cu lămuriri privitoare la noțiunile din titlu și la formularea acestuia (**1.1.1. Precizări asupra titlului**), în care am făcut apel la surse din domeniile

psihologiei, sociologiei și filosofiei, din care am extras câteva definiții ale termenilor „spiritual”, „spiritualitate” și „cultură” și am explicat utilizarea noțiunii de „cultura Wietenberg”. Așadar, prin enunțul din titlul acestei lucrări urmărim să redăm aspecte spirituale ale culturii Wietenberg, adică înfățișări ale spiritualității acestei culturi a epocii bronzului, conturabile pe baza mărturiilor arheologice constituite din urmele materiale ale unor acțiuni și activități din cadrul manifestărilor spirituale.

Am utilizat termenul „spiritual” și derivatul său „spiritualitate” deoarece am avut intenția de a urmări atât aspectele de ordin religios, cât și cele privitoare la imaginarul epocii, la expresiile simbolice și la practici izvorâte din raportarea la sacru și supranatural. Subtitlul face referire la intenția de a prezenta aceste aspecte spirituale în relație atât cu evenimentele din timpul vieții, cât și cu acelea de după momentul morții, așadar de după viață, care privesc, deopotrivă, pe cel decedat, dar și pe cei din jurul său, care vor relaționa cu defunctul în diferite moduri.

Am continuat cu definițiile unor noțiuni utilizate în lucrare (**1.1.2. Percepția asupra supranaturalului și sacrului**), care sunt utilizate frecvent în vocabularul arheologiei, împrumutat, în bună măsură, din domeniul de studiu cu care aceasta se află în directă conexiune, în cadrul științelor despre om (antropologie, etnologie, sociologie, psihologie, istoria religiilor etc.), pentru a introduce cititorul în limbajul specific acestei cercetări și în mecanismele care generează comportamentul spiritual al omului, în colectivitate și individual, și pentru a lămurii semnificația titlului.

Am adus în discuție noțiunile de supranatural, sacru, credință, religie, ritual, moarte, suflet, arătând că acestea sunt componente, percepții, atribute ale persoanei individuale, a structurii sale sensibile, tocmai acestea caracterizându-i umanitatea.

Al treilea subcapitol mic (**1.1.3. Activități din sfera spiritualității în epoca bronzului: practici religioase, practici magice, relația cu moartea, comunicarea**), cuprinde o incursiune sumară în istoria manifestărilor religioase și a altor practici spirituale – magie, șamanism, în limitele continentului european și a Asiei Răsăritene, în care am punctat mărturiile arheologice semnificative care au jalonat construcția istoriografică actuală. În același timp, am schițat un duct evolutiv al principalelor aspecte ale spiritualității comunităților umane din acest spațiu, de la manifestări perceptibile arheologic, din perioada timpurie a epocii bronzului și imediat anterioare, până la cele complexe ale civilizațiilor bronzului clasic, în care am ilustrat atât practicile religioase, cât și cele funerare. De asemenea, am făcut referiri la artă, aspect deopotrivă important al

spiritualității preistorice, ca mijloc de comunicare, complementar celui scris, în privința căreia am prezentat succint principalele repere istorice, ce au vizat atât arta figurativă, cât și arta abstractă a epocii bronzului.

În al doilea subcapitol mare (**1.2. Probele materiale ale activităților din sfera spiritualității în epoca bronzului**), în prima parte (**1.2.1. Contexte cu destinație cultică: structuri de cult, depuneri, amenajări funerare**) am reluat prezentarea succintă a principalelor manifestări ale spiritualității, dar de data aceasta am indicat amenajările și contextele arheologice în care acestea s-au desfășurat ori s-au materializat, ca urmare a acțiunilor din această sferă. Au fost trecute în revistă spațiile de cult – de la cele deschise ale eneoliticului final, la sanctuarele epocii bronzului, depunerile sau depozitele rituale și amenajările funerare, cu mențiuni privitoare la riturile de înmormântare – inhumație, incinerare, manipulare secundară a osemintelor.

Cercetarea arheologică a evidențiat existența unor amenajări, fie de suprafață, fie îngropate, care conțin indicii ale componentei materiale a practicilor religioase și magice. De la stâncile cu reprezentări religioase, la templele din piatră, multe descoperiri au fost interpretate, incontestabil, ca spații de cult. De asemenea, amenajările mortuare descoperite au fost mai întotdeauna grăitoare asupra concepțiilor și practicilor funerare ale aparținătorilor.

În partea a doua (**1.2.2. Obiecte și reprezentări utilizate în activități spirituale: ceramică; os și corn; litică; metale**) am inclus o prezentare, desigur tot sumară, a instrumentarului religios sau magic. Am trecut în revistă, în paralel, evoluția și posibilă semnificație a principalelor categorii de obiecte, care au fost interpretate în acest sens – vase ceramice cu forme speciale și reprezentări miniaturale, figurine antropomorfe și zoomorfe, piese de port, ca și materialele din care au fost confecționate – ceramică, materii dure animale, piatră, metal, pe un fir cronologic cu începere tot de la finalul eneoliticului până în epoca bronzului târziu.

Ritualurile religioase, indiferent de cult, de amploare și de spațiul de desfășurare, au făcut necesară producerea, manipularea și vehicularea unor obiecte pentru ca participanții să aibă în fața vederii reperele simbolice ale credinței lor, fiindcă o imagine este mai grăitoare decât o sumă de cuvinte. Limbajul simbolic vizual s-a dezvoltat prin intermediul diferitelor reprezentări figurate, bi- sau tridimensionale, redând în mod realist ori abstract, subiectele la care se făcea referire într-un anumit context. Evoluția sa a însoțit evoluția

civilizației omului modern, încă de la începuturile sale, modificându-i-se doar forma și suportul material.

În ultimul subcapitol (**1.3. Istoricul cercetărilor privitoare la spiritualitatea epocii bronzului, cu privire specială asupra culturii Wietenberg**) am prezentat stadiul acestor cercetări, în care am plecat de la cadrul mai larg, european, al contribuțiilor istoriografice din acest segment de studii, spre cel restrâns, în aparență, privitor la teritoriul țării noastre și, în particular, la cultura Wietenberg.

Cea mai veche descoperire în privința manifestărilor spirituale ale culturii Wietenberg a fost realizată în 1878, când au fost dezvelite mai multe morminte de incinerare la Ocna Sibiului – „Dealul Trestiei”, descoperire consemnată de G. D. Teutsch. Reprezentativă a fost cercetarea antebelică a lui C. Seraphin de la Sighișoara – „Wietenberg”, aceasta devenind descoperirea referențială, chiar și după al doilea război mondial. Perioada interbelică a fost marcată de lucrarea de dizertație a lui I. Nestor, privind cultura în discuție, iar perioada postbelică a adus un spor considerabil în studiul acesteia și a aspectelor sale spirituale, prin cercetarea așezării stratificate de la Derșida și a mai multor cimitire și prin publicarea a numeroase materiale istoriografice. Anii '90 sunt marcați de monografiile culturii elaborate de N. Boroffka și M. Rotea (nepublicată), cu părți semnificative dedicate manifestărilor spirituale. În ultimele decenii au fost publicate o serie de descoperiri recente importante, dar și descoperiri mai vechi, între care cea de la Oarța de Sus – „Ghiile Botii” este de o importanță majoră, deși publicată parțial, de coordonatorul cercetărilor, C. Kacsó. În ultimul timp, datorită cercetărilor preventive extinse, descoperirile funerare au revenit în atenție, contribuții importante, din perspective diferite aducând N. Palincaș și G. Bălan. Cea mai recentă abordare mai cuprinzătoare a subiectului este teza de doctorat realizată de M. Tecar (nepublicată), în care viața spirituală a culturii Wietenberg este tratată comparativ cu cea a culturii Otomani.

După capitolul 1, care s-a dorit o introducere în tematica generală a cercetării aspectelor vieții spirituale în epoca bronzului, am intrat, cu capitolul următor (**2. Repertoriul descoperirilor cu caracter spiritual din aria culturii Wietenberg**) în subiectul cercetării noastre, mai precis în baza documentară a acesteia.

În acest capitol, am grupat aceste descoperiri în trei mari categorii – spații și complexe de cult, spații și complexe funerare și obiecte cu conotații rituale. Am procedat în acest fel din dorința unei ordonări a datelor de care am dispus.

Astfel, primele două categorii sunt prezentate în următoarea ordine: I.1. Spații de cult; I.2. Depuneri - A – cu conținut constând, în principal, din piese ceramice și B – cu conținut constând în piese din bronz (depozite de bronzuri); II. Descoperiri funerare – cimitire, înmormântări în așezări sau în alte contexte, fiecare având schema descriptivă de mai jos: a) Localitate – sit, județ; b) Amplasare; c) Categoria descoperirii; d) Descriere sumară a descoperirii: complexe (formă, conținut, dispunere)/artefacte (material, tip, context); e) Încadrare în cronologia internă a culturii; f) Bibliografie.

Obiectele cu conotații rituale – vase cu forme speciale, reprezentări miniaturale, figurine ș. a., fiind mai numeroase, sunt prezentate pe tipuri, menționându-se locul, contextul descoperirii, acolo unde a fost precizat, starea de conservare și încadrarea în cronologia internă a culturii. Majoritatea fac parte din categoria ceramicii, de aceea s-a indicat materialul doar la cele care provin din alte categorii.

Capitolul următor (**3. Incursiune în viața materială a comunităților Wietenberg**), ce cuprinde, 3 subcapitole, constituie o introducere în datele definitorii ale culturii Wietenberg, consemnate de literatura arheologică – întinderea teritorială, aspectele vieții materiale, evoluția istorică și plasarea cronologică. Primul subcapitol (**3.1. Geografia culturii Wietenberg: cadru natural, resurse, răspândire în teritoriu**) prezintă amplasarea în teritoriu a descoperirilor aparținătoare acestei culturi (Depresiunea Transilvaniei și zonele marginale din sud-vest și nord-vest), trăsăturile principale ale cadrului natural (relieful, rețeaua hidrografică, resurse naturale, cu sublinierea importanței zăcămintelor de sare și cupru) și elemente ale ecosistemului.

Această sumă de componente ale spațiului geografic intracarpatic au constituit un cadru natural dintre cele mai favorabile ale zonei temperate ale acestei părți de continent, oferind un spațiu de dezvoltare civilizațională cu particularități bine conturate, dar și cu posibilități de racordare la spațiul continental.

În al doilea subcapitol (**3.2. Universul cotidian: așezări, structuri de locuit, structuri anexe, produse, ocupații, hrană**) am prezentat datele care se cunosc, cu privire la amplasarea așezărilor, organizarea lor internă și a spațiului limitrof (amplasarea cimitirului), tipurile de amenajări de locuit (bordeie, locuințe de suprafață) și anexe (gropi și vetre exterioare). Am făcut scurte referiri la aspectele legate de existența sau lipsa fortificațiilor, prezența unor cetăți părănd a fi efectivă doar în zonele de contact, cu căi de acces facile spre teritoriile locuite de comunitățile culturilor vecine, în nord-vestul și sud-estul Transilvaniei.

Am trecut în revistă inventarul mobil al așezărilor, subliniind ponderea olăriei în producția meșteșugărească, dar și celelalte produse din materii dure animale, piatră și bronz. De asemenea, am punctat aspectele ce țin de subzistența comunităților: agricultura, creșterea animalelor, vânătoarea și pescuitul, reflectate de resturile vegetale și osteologice din așezări.

Următorul subcapitol (**3.3. Istoria culturii Wietenberg: evoluție, relații, cronologie**) prezintă sumar evoluția culturii, pe parcursul celor patru faze de evoluție, prima fiind împărțită în două subfaze. Acestea au fost convenite de cercetătorii acestei culturii pe baza datelor stratigrafiei așezării de la Derșida, deocamdată singura care a oferit posibilitatea stabilirii unei cronologii interne a culturii, coroborate cu descoperirile din restul teritoriului transilvănean.

Am prezentat și am încercat o reconstituire a ocupării habitatului și a modului de viață a comunităților Wietenberg. De asemenea, am indicat relațiile pe care aceste comunități le-au materializat cu cele ale culturilor din zonele limitrofe, dar și mai îndepărtate.

În final, am menționat plasarea existenței acestei culturi în intervalul cronologiei absolute, cu marje corectabile (2300-1300 î. Hr., etapa clasică desfășurându-se pe parcursul secolelor XX-XV) și câteva repere ale realităților istorice din spațiul continental apropiat, dar și din zonele mai îndepărtate (Egipt, Orientul Apropiat).

Capitolul 4 (**4. Aspecte spirituale ale culturii Wietenberg. Mărturii directe și indirecte**) este împărțit în 3 subcapitole mari, în care descoperirile din repertoriu sunt reluate, grupate și analizate, în care luăm în considerare și analogiile identificate în ariile culturale limitrofe. Primul subcapitol mare (**4.1. Contexte - inventar și asocieri -**) cuprinde, la randul lui, 3 subcapitole. În primul (**4.1.1. Vetre decorate**) sunt descrise și analizate vetrele cu decor adâncit, având ca reper pe cele două descoperite la Sighișoara. Asemenea lor, aflate pe loc în așezare, au mai fost descoperite la Eliseni și Luduș. Fragmente ale unor astfel de vetre au făcut parte din inventarul unor depuneri îngropate (Albești, Giurtelecu Șimleului, Uroi), împreună cu alte piese care fac obiectul lucrării de față.

În subcapitolul al doilea (**4.1.2. Complexe cu depuneri**) sunt analizate depunerile din spațiile de cult, cele din așezări și depozitele de bronzuri. Cel mai important sit cu depuneri îngropate este cel de la Oarța de Sus. Datorită importanței lui am insistat asupra descrierii amenajărilor și a conținutului unor gropi, un aspect semnificativ aici fiind

depunerile de corpuri umane dezmembrate și de oseminte dispartate, unele arse. Alt spațiu considerat de cult a fost cel de la Tureni, în care depunerile s-au aflat, aparent, ordonate în mai multe șiruri paralele. În privința interpretării acestuia ne-am exprimat anumite rezerve.

Depunerile repertoriate din așezări s-ar putea grupa în trei categorii: una cu gropi, al căror conținut a cuprins o varietate de materiale (Albești, Cluj-Napoca, Geoagiu de Sus, Giurtelecu Șimleului, Măhăceni, Șimleul Silvaniei, Vințu de Jos), a doua cu gropi care au conținut doar ceramică (Derșida, Păuleni, Sighișoara) și a treia cu gropi cu depuneri de animale dezmembrate (Tureni – „Poderei”).

O categorie aparte este cea a depozitelor de bronzuri. Acestea au conținut, în medie, puține obiecte, raportat la depozitele din perioada ulterioară, a bronzului târziu. Cele mai multe piese depuse au fost arme (topoare, cuțite), unele decorate cu motive incizate, dar și piese de port (apărătoare de braț, brățări). Unul dintre depozite a conținut doar tipare pentru turnat topoare (Rusu de Jos).

În al treilea subcapitol (**4.1.3. Complexe funerare**) am discutat cimitirele, mormintele din așezări sau aparent izolate, precum și gropile cu cranii, schelete dezmembrate sau incomplete.

Cele 18 cimitire descoperite cuprind peste 300 morminte de incinerare. În majoritate acestea au conținut urnele cu resturile cinerare ale defuncțiilor și un vas cu rol de capac al urnei. Mai rar au existat amenajări de pietre în jurul urnei, sau lespezi drept capac, depuneri de vase adiacente și alte obiecte, ca inventar funerar sau depunerea resturilor cinerare direct în groapă. Și mai rare au fost depunerea a două urne într-un singur mormânt.

Morminte de incinerare izolate au fost puține (33), dar s-au aflat în perimetrul sau la marginea a 24 de așezări, conținând tot o urnă acoperită cu capac. Și mai puține au fost mormintele de inhumare (31), cele mai multe aflându-se în așezări (21), 3 în peșteri, 4 într-un cimitir (Sibișeni), 2 în mantaua unui tumul din bronzul timpuriu și 1 într-un presupus spațiu de cult (Tureni). În general, defuncții au fost așezați pe fundul gropii, într-o parte a acesteia, în poziție chircită. În multe cazuri, a fost vorba de copii. În câteva cazuri au fost depuse doar cranii sau părți scheletale, în contexte care indică, mai degrabă, ritualuri sacrificiale sau de altă natură.

Al doilea subcapitol mare (**4.2. Obiecte**) aduce în discuție, în cadrul celor 5 subcapitole mai mici, categoriile de piese care au putut constitui instrumentarul utilizat în oficierea cultelor sau a altor ritualuri. Au fost analizate formele speciale de vase (**4.2.1.**

Olărie), de tipul celor cu două și trei guri, vasele triple, comunicante, tip *kernos*, vasele duble, tip solniță, vasele *askos* și ornitomorfe, vasele *pyraunos* și vasele-afumătoare; alte obiecte ceramice (**4.2.2. Obiecte și reprezentări din ceramică**) – vetrele portabile și inelele de vatră, altărașele și suporturile, cărucioarele miniaturale și roțițele, reprezentările zoomorfe și antropomorfe, reprezentări ale piciorului uman, zornăitoare, arme miniaturale și piese discoidale; piesele din materii dure animale (**4.2.3. Obiecte din corn și os**), unde am insistat asupra sceptrelor și altor obiecte din corn de cerb; piesele litice (**4.2.4. Litica**), puțin numeroase, ce cuprind râșnițe și tipare pentru turnat bronzuri și piesele din metal (**4.2.5. Obiecte din metal**), confecționate din bronz, argint și aur.

Al treilea subcapitol mare (**4.3. Imagistică**) cuprinde două subcapitole mici. Primul (**4.3.1. Decorul: estetică, motivistică, simbolistică**) analizează decorurile utilizate în olăria culturii Wietenberg, care au dat, de altfel, nota de identitate acesteia. Am plecat de la ornamentele vetrelor de la Sighișoara și am trecut în revistă motivele decorative ale vaselor și pieselor ceramice aduse în discuție, atât din depuneri, cât și din morminte, unde au fost înregistrate. Am analizat aceste ornamente și din punct de vedere al încărcăturii simbolice pe care o poartă, subliniind repetitivitatea, sub variate forme, a simbolurilor solare și acvatice.

Al doilea subcapitol mic (**4.3.2. Reprezentări grafice**) face referire doar la trei descoperiri. Una este un vas de tip oală, din una dintre gropile cu depuneri de la Oarța de Sus, ce are pe umăr, aparent, un decor compus din mai multe semne geometrice, unele repetate, care nu au fost așezate, însă, într-o ordine simetrică. Ele par, mai degrabă, un șir de semne cu semnificație concretă pentru olarul care l-a produs ori pentru cel care l-a comandat. A doua descoperire este o strachină cu patru lobi, decorată cu motive geometrice, care are pe fund un semn realizat din împunsături succesive late, ce pare a fi derivat dintr-o svastică cu capetele brațelor încârligate. A treia este căruciorul-bărcuță de la Ciceu-Corabia, care are redați pe ambii pereți laterali, prin incizare, silueta unui cal.

În capitolul 5 (**5. Viață și „după viață”. Încercare de reconstituire a vieții spirituale a comunităților culturii Wietenberg**), plecând de la analiza contextelor și materialelor repertoriare, realizată în capitolul precedent, încercăm să restituim prezentului unele cadre ale spiritualității comunităților culturii Wietenberg. Acestea sunt urmărite în spațiul casnic, familial, în cel comunitar al așezării, precum și în spațiul extins, microzonal sau chiar mai larg. Sunt făcute, de asemenea, trimiteri la situații analoge din cadrul culturilor învecinate și chiar mai îndepărtate, menționând aici discuția asupra relațiilor cu

spațiul sud-balcanic și central european. Am intenționat, astfel, realizarea unor construcții teoretice care să ofere răspunsuri cât mai plauzibile la chestiunile privind percepția asupra sacralului și a elementelor supranaturale și împletirea acestora cu traiul cotidian al comunității, credințele legate de moarte și felul cum toate acestea se reflectă în obiceiuri și ritualuri ale căror urme s-au păstrat în contextele arheologice. În cadru mai larg avansăm schița unui profil spiritual al purtătorilor culturii Wietenberg, care va sublinia identitatea acesteia în raport cu manifestările culturale învecinate. Desigur, păstrăm acestor construcții teoretice caracterul de ipoteze, care se vor confirma sau nu în viitor, prin noi descoperiri și abordări.

Textul tezei se sfârșește cu o încheiere (**Concluzii**), care conține o trecere în revistă a lucrării, ce pleacă de la intențiile enunțate la început, continuă cu parcursul cercetării subiectului și se încheie cu rezultatele obținute. În altă ordine de idei este afirmată necesitatea acestei contribuții și utilitatea ei în spațiul istoriografic al prezentului. Nu în ultimul rând este afirmat și caracterul de instrument de lucru al lucrării, prin repertoriul adus la zi și ilustrarea centralizată a acestuia.

Această lucrare este expresia unei viziuni proprii, fundamentată pe o documentație consistentă și raportată la cunoștințele și abordările actuale, asupra problematicilor legate de spiritualitatea epocii bronzului și, în particular, a culturii Wietenberg ce intenționează să deschidă noi perspective pentru cercetări viitoare.

Teza cuprinde, la final, **Bibliografia** cu lista abrevierilor publicațiilor la care s-a făcut trimitere, lista autorilor și lucrărilor citate și un capitol final (**6. Ilustrații**), ce cuprinde trei hărți și o serie de planșe ilustrative pentru descoperirile aduse în discuție.